

تعیین میزان ارتباط بهره وری و صادرات (مورد مطالعه: شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران)

فریدون امیدی^۱، فرشید ابوالحسنی^۲

^۱ استادیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بین المللی خرمشهر، خلیج فارس

^۲ دانشجوی دکتری بازرگانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بین المللی خرمشهر، خلیج فارس

نویسنده مسئول:

فریدون امیدی

چکیده

هدف از انجام این مطالعه تعیین میزان ارتباط بهره وری و صادرات در شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران بود، روش انجام این مطالعه به صورت کمی (توصیفی-پیمایشی) و از گروه مطالعات همبستگی بود. جامعه آماری شرکت های صادر کننده پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران بود. از میان آنان تعداد ۹۴ شرکت بعنوان نمونه تحقیق انتخاب گردیدند. داده های مورد نیاز این پژوهش از طریق بانک های اطلاعاتی رایانه ای و مراجعه به کتابخانه سازمان بورس و اوراق بهادار و استفاده از نرم افزار ره آورد نوین و مراجعه به وب سایت www.rdis.ir سایت متعلق به سازمان بورس و اوراق بهادار (مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی)، جمع آوری گردید. همچنین صورت های مالی شرکت ها شامل ترازنامه، صورت جریان وجوه نقد و یادداشت های همراه صورت های مالی در پایان هر سال مالی (۲۹ اسفند ماه) به عنوان ابزار تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. برای تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار spss نسخه ۲۱ و ۶ EViews استفاده شد. نتایج نشان داد که متغیر نسبت صادرات به فروش کل (۰/۰۰۲) در سطح اطمینان ۹۵٪ معنادار بوده و فرضیه H1 مبنی بر این که بین بهره وری و نسبت صادرات به فروش در شرکتهای بورس اوراق بهادار تهران رابطه وجود دارد، تایید می گردد. از سوی دیگر با توجه به علامت مثبت ضریب نسبت صادرات به فروش می توان نتیجه گرفت که نسبت صادرات به فروش تاثیر مستقیمی بر بهره وری شرکت ها دارد.

واژگان کلیدی: بهره وری، صادرات، شرکتهای بورس اوراق بهادار

مقدمه و بیان مساله

تجارت خارجی می تواند از طرق مختلف موجبات بهره‌وری را فراهم آورد. برخی از اقتصاددانان ادعا دارند که وجود رقابت وارداتی شدیدتر باعث می شود که بنگاه‌ها از نوآوری بیشتری استفاده نمایند تا بتوانند در صحنه فعالیت ماندگار شوند. برخی دیگر ادعا دارند که تماسهای مکرر بنگاههای صادرکننده با بازارهای بین المللی باعث تسهیل جذب دانشهای جدید می گردد. با وجود این، تلاشهایی که جهت تایید تاثیر مثبت تجارت خارجی بر رشد بهره‌وری صورت گرفته، حاصل یکسانی نداشته است. لذا سوال مربوط به اندازه‌گیری منافع حاصل از تجارت خارجی برحسب رشد بهره‌وری، هنوز به قوت خود باقی است. (حسینی نسب و غوچی، ۱۳۸۶)

این سوال در زمانهای اخیر منجر به بررسی رابطه بین صادرات و بهره‌وری در سطح بنگاه یا صنعت شده است. برخی از پژوهشگران آثار صادرات بر رشد بهره‌وری را از منظر "سرریز" دانش فنی ناشی از تماسهایی که کشورهای مختلف به شکل مبادله کالاهای قابل تجارت برقرار می کنند، مورد بررسی قرار داده اند. تاثیر این نوع سرریز، مثبت و معنی دار گزارش می شود. (Keller, 2000) بعضی دیگر، آثار صادرات را از منظر "رقابت" مورد توجه قرار می‌دهند. مثلا ادواردز صراحتا رقابت را نتیجه تغییر محدودیت های تجاری می پندارد. (Edwards, 1998).

- نکته حائز اهمیت این است که هر چه اقتصاد به سوی بازارهای بین المللی بازتر باشد، میزان رقابت شدیدتر خواهد شد و این امر بنگاههایی را که دارای کارایی کمتر هستند، از صحنه خارج می کند و بنگاههایی که در صحنه باقی می ماند را وادار می نماید که برای ماندگار شدن خود بهره‌وری بیشتری ارائه دهند.

هر چند که رشد اقتصادی مبتنی بر افزایش بهره‌وری در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی همواره مورد توجه مسئولان مربوطه بوده و سند چشم انداز توسعه ایران مصداق بارز این امر محسوب می شود، اما بحث تاثیر صادرات بر بهره‌وری هنوز ناشناخته بوده و خلاء ناشی از این کمبود، انگیزه ای برای تدوین تحقیق حاضر شده است.

روند رو به رشد جهانی شدن و یا به عبارت بهتر جهانی سازی، منجر به رقابتی تر شدن هر چه بیشتر فضای کسب و کار شده که بقا در چنین فضای رقابتی مستلزم بهبود مستمر بهره‌وری است. جهت دستیابی به ارتقاء مستمر بهره‌وری، حضور عمیق در بازارهای رقابتی و دریافت مداوم بازخورهای لازم جهت آگاهی از نقاط ضعف و قوت و همچنین فرصت ها و تهدیدات محیطی امری ضروری است. از طرف دیگر صادرات اولین و کم ریسک‌ترین راه ورود به بازارهای بین‌المللی است، لذا بنگاه های اقتصادی بایستی با حضور مداوم در بازارهای مناسب برای صادرات، زمینه را برای ارتقاء مستمر بهره‌وری فراهم آورند.

از این رو پژوهش حاضر به بررسی رابطه بین بهره وری و افزایش صادرات شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران می‌پردازد. عبارتی دیگر محقق در پی آن است که ببیند آیا بین بهره وری و افزایش صادرات شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران رابطه معناداری وجود دارد یا نه؟

مدل تحقیق و نحوه اندازه گیری متغیرها:

$$AP_i = \beta_0 + \beta_1 \left(\frac{x_i}{S_i} \right) + \beta_2 \left(\frac{M_i}{S_i} \right) + \beta_3 \left(\frac{W_i}{S_i} \right) + \varepsilon_i \quad (1)$$

AP_i : بهره‌وری شرکت i ام. در این پژوهش بهره وری از رابطه زیر بدست می آید (فرجادی و لعلی، ۱۳۷۶):

$goAP_i$: میانگین رشد واقعی بهره‌وری شرکت i ام

$$goAP_i = \sqrt[n]{\frac{P_{it}}{P_{it-1}}} - 1$$

P_{it} : بهره‌وری واقعی شرکت i ام در سال t

$$P_{it} = \frac{S_{it}}{I_{it}}$$

S_{it} : فروش واقعی شرکت i ام در سال t

$$S_{it} = \frac{S_{nit}}{ppi} \times 100$$

S_{nit} : ارزش (ریالی) اسمی فروش شرکت i ام در سال t

ppi : شاخص قیمت تولید کننده (شاخص کل)

L_{it} : کل تعداد نیروی کار شرکت i ام در سال t

$\frac{x_i}{S_i}$: نسبت صادرات بر فروش شرکت i ام در سال

$\frac{M_i}{S_i}$: نسبت هزینه های بازاریابی بر فروش شرکت i ام

$\frac{w_i}{S_i}$: نسبت حقوق و دستمزد پرداختی بر فروش شرکت i ام

U_i : جزء اخلاص

- بحث نقش صادرات در رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه یک مسیر قابل تاملی را پیموده است و از جایگزینی واردات به توسعه صادرات و افزایش درجه باز بودن اقتصاد حرکت نموده است. کشور ایران دارای اقتصاد مبتنی بر نفت بوده و صادرات آن عمدتاً از محل تولید نفت و استفاده از این درآمد برای خرید اکثر نیازها به صورت کالا های مصرفی، واسطه ای و سرمایه ای و خدمات نیروی کار از خارج از کشور بوده است. تعداد قابل ملاحظه ای مطالعات تجربی وجود دارد که رابطه قوی و مثبت بین صادرات و رشد اقتصادی را تأیید می کند.

تجارت بین الملل به صورت موتور قدرتمند رشد، در اقتصاد آزاد عمل می کند و در همه جا تمامی درآمدها را افزایش می دهد و اختلاف درآمد بین کشورهای ثروتمند و فقیر را محدود می کند. به طور کلی هر کشوری با مشارکت در تجارت جهانی وضع بهتری خواهد داشت، نسبت به زمانی که در یک اقتصاد بسته عمل می کند. تجارت دارای اثراتی بر رشد اقتصادی می باشد. اولاً، با فرض تحرک کامل منابع و انعطاف پذیری قیمت عوامل باز هم بر حسب نظر ریکاردو عواید ثابتی بر تجارت مرتب است که سطح درآمد سرانه را ارتقاء می بخشد. ممکن است عایدات تخصیصی ثابت از محل تجارت زیاد باشد، خصوصاً اگر صادرات به جهان سوم امکان دهد در موارد کوچک بودن بازار داخلی به علت درآمد سرانه پائین، از صرفه جوئی های مقیاس استفاده شود. حتی ممکن است در کشورهای پرجمعیت جهان سوم تقاضاهای بازار داخلی در حدی نباشد که بتواند صرفه جوئی های تولید با مقیاس زیاد را در بسیاری از مراحل تولید صنعتی بکار گیرد. در چنین مواردی اقدام به صادرات، کشورها را از مزایای بازده صعودی برخوردار می کند. ثانیاً، با فرض آنکه میل نهائی به مصرف یک نباشد، افزایش سطح سرمایه گذاری همراه با افزایش در سطح درآمد خواهد بود. مادامی که اقتصاد با قانون بازدهی نزولی سرمایه مواجه نشده است، این سرمایه گذاری بالاتر به نوبه خود به طور مستمر نرخ رشد تولید را افزایش خواهد داد. ثالثاً تجارت، قیمت نسبی واردات و قیمت کالاهائی که در داخل برای جانشینی واردات تولید می شوند را کاهش می دهد. اگر کالاهای سرمایه ای نسبتاً متکی بر واردات باشند، که احتمال آن در بسیاری از کشورهای جهان سوم وجود دارد، تجارت خارجی هزینه سرمایه گذاری مربوط به مصرف را کاهش خواهد داد. با فرض وجود اثر جانشینی قیمت، این امر خود سطح سرمایه گذاری و نرخ رشد را باز هم بالاتر خواهد برد. رابعاً، اقتصاد باز از نسبت نهائی سرمایه به تولید کمتری برخوردار خواهد بود، یعنی بهره وری سرمایه گذاری در اقتصاد باز احتمالاً بیشتر از اقتصاد حمایتی خواهد بود. بهبود تخصیص منابع که ملازم استراتژی مبتنی بر تشویق صادرات است به طور قطع کارائی سرمایه گذاری را افزایش می دهد. علاوه بر این، احتمالاً اقتصاد باز برای وارد کردن تکنولوژی پیشرفته از خارج در موقعیت بهتری قرار دارد و این نیز موجب کاهش نسبت نهائی سرمایه به تولید می شود. تا آنجا که رشد اساساً به نرخ تراکم سرمایه و بهره وری سرمایه گذاری بستگی داشته باشد، مقدار کمتر نسبت نهائی سرمایه به تولید موجب شتاب در نرخ رشد کلی اقتصاد خواهد شد، و بالاخره آنکه تجارت بین الملل بر توزیع درآمد اثر می گذارد. به طور کلی استراتژی توسعه مبتنی بر تشویق صادرات، توزیع درآمد را به نفع عوامل تولید به کار گرفته شده در بخش صادرات جابجا می کند.

معمولاً فرض بر آن است که صادرات، آن عامل تولیدی که نسبتاً فراوان است را به شدت مصرف می کند. به عبارت دیگر در کشورهای جهان سوم که نیروی کار فراوان موجود است، در بستر استراتژی توسعه با جهت گیری صادرات، دستمزدها سهم بیشتری از درآمد ملی را به خود اختصاص می دهند و موجب توزیع عادلانه تر درآمد می شوند. یکی از بزرگترین مزایای استراتژی توسعه

مبتنی بر صادرات در اقتصاد کشورهای دارای نیروی کار فراوان آن است که چنین اقتصادی کشور را قادر می سازد تا رشد را در فعالیت های اشتغال بر، متمرکز نماید (گریفین، ۱۹۸۹).

مفهوم بهره‌وری

- انسان از دیرباز، در اندیشه استفاده مفید و کارا و ثمربخش از توانایی‌ها، امکانات و منابع در دسترس خود بوده است. در عصر کنونی این امر بیش از هر زمان دیگری مورد توجه جدی قرار گرفته است. محدودیت منابع در دسترس، افزایش جمعیت و رشد نیازها و خواسته‌های بشر باعث شده است که دست اندرکاران عرصه اقتصاد، سیاست و مدیریت جامعه و سازمان‌ها، بهبود بهره‌وری را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهند. بهبود بهره‌وری موضوعی است که از ابتدای تاریخ بشر و در کلیه نظام‌های سیاسی و اقتصادی مطرح بوده است. بهره‌وری که یکی از مفاهیم علم اقتصاد است این‌گونه تعریف می‌شود: «مقدار کالا و یا خدمات تولید شده در مقایسه با هر واحد از انرژی و یا کار هزینه شده» به سخن دیگر بهره‌وری عبارت است از: به حداکثر رساندن استفاده از منابع، نیروی انسانی و تمهیدات به طریق علمی به منظور کاهش هزینه‌ها و افزایش رضایت کارکنان، مدیران و مصرف کنندگان است (استادزاده، ۱۳۸۷).

در ضمن بهره‌وری نیروی انسانی حداکثر استفاده مناسب از توان نیروی انسانی به منظور حرکت در جهت اهداف سازمان با کمترین زمان و حداقل هزینه می‌باشد (استادزاده، ۱۳۸۷).

واژه بهره‌وری برای نخستین بار توسط "فرانسوا کوئنزری کنه" ریاضیدان و اقتصاددان طرفدار مکتب فیزیوکراسی (حکومت طبیعت) بکار برده شد. که با طرح جدول اقتصادی، اقتدار هر دولتی را منوط به افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی می‌داند. در سال ۱۸۸۳ "لیتره" بهره‌وری را دانش و فن تولید بیان کرد و در سال ۱۹۰۰ "ارلی" بهره‌وری را ارتباط این بازده و وسایل به کار رفته برای تولید این بازده عنوان کرد (طاهری، ۱۳۸۹، ۲۰). با شروع دوره نهضت مدیریت علمی در اوایل سال‌های ۱۹۰۰، فردریک ونیسلو، تیلور و فرانک و لیلیان گیلبرث به منظور افزایش کارایی، درباره تقسیم کار، بهبود روش‌ها و تعیین زمان استاندارد، مطالعاتی را انجام دادند. تعاریف گوناگونی در مورد بهره‌وری توسط مراکز بهره‌وری کشورهای گوناگون و صاحب‌نظران در سال‌های مختلفی به شرح زیر ارائه شده است:

حداکثر استفاده از منابع فیزیکی، نیروی انسانی و سایر عوامل به روش‌های علمی بطوری‌که بهبود بهره‌وری به کاهش هزینه تولید، گسترش بازارها، افزایش اشتغال و بالارفتن سطح زندگی همه آحاد ملت، منجر شود (مرکز بهره‌وری ژاپن، ۱۹۵۵)، بهره‌وری حاصل کسری است که از تقسیم مقدار یا ارزش محصول بر مقدار یا ارزش یکی از عوامل تولید بدست می‌آید (سازمان همکاری اقتصادی اروپا، ۱۹۵۰)، بهره‌وری یعنی قیمت تعدیل شده سود است (مرکز بهره‌وری آمریکا، ۱۹۸۰)، بهره‌وری یعنی نسبت ستاده به یکی از عوامل تولید (سازمان بین‌المللی کار، ۱۹۹۶)، بهره‌وری یک فرهنگ، یک نگرش عقلایی به کار و زندگی است، که هدف آن هوشمندانه‌تر کردن فعالیت‌ها برای دستیابی به زندگی بهتر و فعال‌تر است (طاهری، ۱۳۸۹، ۲۱)، بهره‌وری نیروی کار اندازه حجم خروجی بر تعداد کارکنان است (فریمن، ۲۰۰۸)، بهره‌وری، نسبت خروجی بر چیزی که برای تولید خروجی مورد نیاز است (هولتن، ۲۰۰۹)، بهره‌وری نسبت خروجی به برخی یا تمام منابع مورد استفاده برای تولید خروجی است (بارنز، ۱۹۸۰).

- بهره‌وری سطوح مختلفی دارد و همه افراد در همه سطوح نقش دارند، یعنی اینکه افراد می‌توانند با تفکر، ابداعات و نوآوری‌های خود عملاً در چند سطح گوناگون موثر واقع گردند، سطوح مختلف بهره‌وری عبارت‌اند از: بهره‌وری کارکنان، بهره‌وری سازمانی، بهره‌وری بخشی و بهره‌وری ملی.

بهره‌وری در سطح کلان به تجزیه و تحلیل و بررسی بهره‌وری بخشی و ملی اختصاص دارد و در سطح سازمانی، بهره‌وری سیستم‌های سازمانی را در کل و بهره‌وری نیروی انسانی را در جزء مورد بررسی قرار می‌دهد (بلقیسی، ۱۳۷۳). در سطح کارکنان بی‌شک سرمایه‌گذاری صحیح بر روی توسعه انسانی موجب افزایش بهره‌وری، کیفیت کار و خلاقیت کارکنان می‌شود (علی‌جانی، ۱۳۸۴).

افزایش قابل توجه بهره‌وری در تعدادی از کشورها در دهه‌های اخیر موجب شده است که ارتقاء سطح بهره‌وری ملی بعنوان یک اولویت در آن‌ها مطرح باشد. بطور مثال در دوره زمانی (۱۹۷۴-۱۹۶۷) کشور ژاپن بهره‌وری ملی خود را ۹۹/۶٪ افزایش داد در حالی که در همان مدت بهره‌وری ملی در کشورهای آلمان غربی و ایالات متحده آمریکا به ترتیب ۴۳/۳ و ۲۹/۲۵٪ افزایش یافت. اغلب کشورها برای ارتقای بهره‌وری نظام‌های اقتصادی خود، مراکز بهره‌وری را در کشورهای خود تأسیس کردند. از جمله کشور ژاپن بعد از جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۵۵، کشور هند در فوریه سال ۱۹۵۸ و کشور سنگاپور در سال ۱۹۶۷ اقدام به تأسیس مرکز بهره‌وری کردند.

ایران از زمان تأسیس سازمان بهره‌وری آسیایی تا قبل از وقوع انقلاب اسلامی ایران، عضو آن بوده است. عضویت ایران در سال ۱۹۷۹ به حالت تعلیق درآمد، اما در سال ۱۹۸۴ با تصویب مجلس شورای اسلامی دوباره به عضویت آن سازمان درآمد. سپس در سال ۱۹۸۵ سازمان ملی بهره‌وری ایران وابسته به وزارت صنایع سنگین، تأسیس شد. سازمان ملی بهره‌وری ایران بعداً به وزارت صنایع و در سال

۱۹۹۵ به سازمان امور اداری و استخدامی ملحق شد. سازمان ملی بهره‌وری ایران بیشتر به دنبال کارهای فرهنگی در زمینه اشاعه و ترویج فرهنگ بهره‌وری در سطوح مختلف جامعه بوده است.

صادرات عبارت است از: صدور کالا به بازارهای خارجی که شیوه معمول بسیاری از شرکت‌ها است، زیرا بسیاری از کشورها فرصت‌های کافی برای تولید در محل را اعطا نمی‌کنند. صادرات به چند کشور امکان تولید انبوه و در نتیجه کاهش هزینه‌ها و کاهش بهای تمام شده را فراهم می‌سازد. (بابایی زکلیلی، ۱۳۸۲ ص ۱۳۵) از طرف دیگر صادرات کم ریسک‌ترین راه ورود به بازارهای خارجی است. صادرات به دو شیوه انجام می‌گیرد:

الف) صادرات غیرمستقیم

ب) صادرات مستقیم

شرکت‌هایی از صادرات غیر-مستقیم استفاده می‌کنند که میزان صادرات آنها کم بوده و نمی‌توانند هزینه‌های ایجاد و اداره واحدهای مربوط به امر صادرات را در شرکتشان تقبل کنند، لذا این شرکت‌ها معمولاً با استفاده از واسطه‌های معاملات بین‌المللی که در داخل کشور صادر کننده وجود دارد، اقدام به صادرات می‌کنند. مزیت اصلی استفاده از این روش صادرات، هزینه و ریسک کم آنست و عیب بزرگ آن نبود کنترل بر کانال‌های بازاریابی بین‌المللی و داشتن فرصت کمتر برای بهره‌مند شدن از پدیده "یادگیری از صادرات" است. در حالیکه در صادرات مستقیم شرکت‌های صادر کننده بطور مستقیم و از طریق عاملین فروش خود شرکت که در کشور مقصد فعالیت می‌کنند اقدام به صادرات می‌کنند. این روش صادرات که برای شرکت‌هایی که صادرات زیادی دارند مناسب بوده و نیازمند صرف هزینه‌های زیاد بازاریابی بین‌المللی است. در مقابل شرکت‌های صادرکننده‌ای که از این روش استفاده می‌کنند کنترل بیشتری بر کانال‌های بازاریابی بین‌المللی داشته و در قیاس با شرکت‌هایی که از روش صادرات غیرمستقیم استفاده می‌کنند شانس بیشتری برای بهره‌مند شدن از پدیده "یادگیری از صادرات" دارند.

در آیین نامه اجرایی قانون امور گمرکی صادرات به دو دسته تقسیم شده است.

۱- صادرات قطعی

۲- صادرات موقت

- صادرات قطعی عبارت است از: کالائی که به منظور فروش یا مصرف در کشورهای خارج از ایران به خارج فرستاده می‌شود و صادرات موقت به صدور کالا به خارج از کشور برای انجام منظورهای موقتی (مثلاً تعمیر یا تکمیل کالا، شرکت در نمایشگاه) و برگشت آن به کشور گفته می‌شود. آنچه در این مقوله مد نظر است صادرات قطعی است.

- کالاهای صادراتی بر حسب مجوز صدور به سه گروه تقسیم می‌شوند.

۱- کالای مجاز:

- کالائی است که صدور آن با رعایت ضوابط نیاز به کسب مجوز ندارد. منظور از (ضوابط) آن دسته ترتیباتی است که رعایت آن برای صادرات پاره‌ای از کالاها قانوناً ضروری است مانند ضوابط استاندارد، گواهی بهداشت انسانی، دامی، نباتی.

۲- کالای مشروط:

- کالائی است که صدور آن با کسب مجوز امکان پذیر است. پس از اعلام نظر موافق وزارتخانه‌های ذیربط که اصطلاحاً (موافقت کلی) نامیده می‌شود، و پس از ابلاغ آن به گمرک توسط وزارت بازرگانی برای صدور کالاهای موضوع موافقت کلی، نیازی به مراجعه متقاضی به وزارتخانه یا سازمان مربوط و اخذ مجوز موردی نخواهد بود.

۳- کالاهای ممنوع‌الصدور

- کالائی است که صدور آن به موجب شرع مقدس اسلام (به اعتبار خرید و فروش یا مصرف) و یا به موجب قانون ممنوع گردد. دولت می‌تواند بنا به مقتضیات و شرایط خاص زمانی با رعایت قوانین مربوطه صدور بعضی از کالاها را ممنوع نماید.

دی لانگ و سامرز (۱۹۹۳) نشان دادند که مهمترین بحران در سرمایه‌گذاری تجمع در ماشین‌آلات و تجهیزات است.

آدا و اسکورسو (۲۰۰۱) با استفاده از داده‌های پانل به بررسی رابطه بین رشد اقتصادی و نرخ بهره واقعی در سالهای ۱۹۶۰-۱۹۹۴ پرداختند: نتایج تحقیقات آنان حاکی از آن است که بین رشد و نرخ بهره واقعی همبستگی منفی وجود دارد و کاهش رشد اقتصادی در طول دهه‌های گذشته ناشی از اجرای سیاست‌های پولی محدود کننده می‌باشد.

شارما (۲۰۰۰) پیامدهای آزادسازی را روی تغییرات ساختاری صنایع کارخانه‌ای نیپال که در گروه کشورهای کمتر توسعه یافته طبقه بندی می‌گردد مورد بررسی قرار داد. آزادسازی تجاری در کشورهای کمتر توسعه یافته با درآمد پایین به دلیل پایین بودن کشش‌های عرضه و فرآیند اولیه صنعتی سازی ممکن است مشکل این دسته از کشورها را حل ننماید. نتایج مطالعه شارما نشان می‌دهد تغییرات ساختاری تا

حدودی در تولید صنعتی و جهت گیری تجاری مشاهده می گردد، اما بهبود معنی داری در رشد کلی بهره‌وری و توزیع فضای صنعتی که عمدتاً به دلیل کمبود زیر ساخت‌های اساسی و نیروی کار ماهر می‌باشد، مشاهده نمی‌گردد. فلزتکین (Filiztekin 2000) در بررسی آثار آزادسازی اقتصادی بر صنایع کارخانه ای ترکیه مشاهده کرد که اقتصاد ترکیه از صنعتی سازی جایگزینی واردات به سمت استراتژی برون گرا در حال حرکت بوده به طوری که حداقل نیمی از رشد ارزش افزوده آن را استراتژی توسعه صادرات تشکیل می دهد. در این میان صنایع نرخ رشد بالایی را در سهم‌های تجاری و رشد بهره‌وری تجربه نموده است. کیم (Kim 2000) اثر آزادسازی را بر بهره‌وری رقابت بازار و کارایی مقیاس در کره جنوبی با استفاده از ۳۶ صنعت کارخانه ای در دوره ۸۸-۱۹۶۶ مورد مطالعه قرار داد. وی با فرض رقابت ناقص در الگو نشان داد که آزادسازی تجاری، رشد بهره‌وری، رقابت و کارایی مقیاس را بهبود داده است.

میلر و آپادهیای (Miller and Upadhyay 2000)، آثار درجه باز بودن اقتصاد، سیاست‌های تجاری و سرمایه انسانی را بر بهره‌وری کلی عوامل با استفاده از داده‌های پنل برای مجموعه ای از کشورهای پیشرفته و درحال توسعه مورد بررسی قرار می دهند. نتایج حاصله نشان می دهد که درجه بیشتر باز بودن اقتصاد منجر به رشد بالاتر بهره‌وری کلی عوامل تولید شده است. تاثیر سرمایه انسانی بر بهره‌وری در کشورهای درآمد پایین بستگی به درجه باز بودن اقتصاد دارد. برای کشورهای فقیر با درجه کم باز بودن اقتصاد این اثر منفی و برای کشورهای فقیر با اقتصاد بازتر اثر مذکور مثبت است.

دانا و احمد (Dutta and Ahmed 2001)، مدل سرمایه انسانی رشد درون زا را که توسط لوکاس توسعه یافته بود؛ به عنوان چارچوب نظری برای تجزیه و تحلیل تجربی رابطه بین آزادسازی تجاری و رشد صنعتی در پاکستان طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۱۹۷۳) به کار گرفتند. آنها در مطالعه خود برای تابع رشد جمعی ارزش افزوده صنعتی، رهیافت هم انباشتگی و تصحیح مدل سازی خطای جوهانسون-جوسیلیوس را مورد استفاده قرار دادند. آنان تنها به یک رابطه بلند مدت منحصر به فرد بین ارزش افزوده صنعتی و عوامل اصلی تعیین کننده آن نظیر موجودی سرمایه واقعی، نیروی کار، صادرات حقیقی، متوسط نرخ تعرفه وارداتی و متغیر سرمایه انسانی و یا نیروی کار موثر دست یافتند. همچنین در تحقیق پویایی‌های کوتاه مدت در حول رابطه بلند مدت تعادلی مشاهده گردید تنها نیروی کار و صادرات حقیقی دارای تاثیر معنی داری بر رشد ارزش افزوده صنعتی می باشد؛ اما متغیر سرمایه انسانی نقش موثری را در کوتاه مدت ایفا نمی نماید.

کاستلانی (Castellani 2002)، در تحقیق خود به بررسی تاثیر رفتار صادراتی بر رشد بهره‌وری عوامل تولید در نمونه ای از شرکت‌های تولیدی ایتالیا پرداخت. نتایج پژوهش وی نشان داد که صرف حضور در بازارهای صادراتی منجر به بهبود رشد بهره‌وری عوامل تولید نمی گردد، بلکه حضور عمیق در بازارهای صادراتی است که رشد بهره‌وری عوامل تولید را بهبود می بخشد، وی نشان داد که تنها شرکت‌هایی که بیش از ۷۵ درصد کل فروش آنها به صادرات اختصاص دارد، از مزایای حضور در بازارهای صادراتی منتفع می شوند. فریگز و واگنر (Fryges and Wagner 2007)، به بررسی رابطه علیت بین نسبت صادرات بر فروش و بهره‌وری نیروی کار در شرکت‌های تولیدی آلمان پرداختند. یافته‌های پژوهش آنان نشان داد که اولاً صادرات تنها در بازه مشخصی از نسبت صادرات بر فروش منجر به بهبود بهره‌وری نیروی کار می گردد، ثانیاً رابطه بین نسبت صادرات بر فروش و بهره‌وری نیروی کار در بازه مذکور همیشه ثابت نیست. فریگز و واگنر ابراز داشتند که دلیل عدم ثبات همیشگی رابطه مذکور اینست که شرکت‌های آلمانی در راستای توسعه صادرات خود اقدام به فروش کالاهای خود در بازار کشورهایمانند هند و چین کرده اند که به دلیل دوری و توسعه نیافتگی کشورهای مذکور از لحاظ تکنولوژیکی، صادرات به چنین کشورهایی منجر به بهره‌وری نیروی کار نشده است.

فرضیات تحقیق:

- "بین بهره‌وری و نسبت صادرات به فروش در شرکتهای بورس اوراق بهادار تهران رابطه وجود دارد."
- "بین بهره‌وری و نسبت هزینه‌های فروش و بازاریابی به فروش صادراتی در شرکتهای بورسی تهران رابطه وجود دارد."
- "بین بهره‌وری و نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی در شرکتهای بورسی تهران رابطه وجود دارد."

روش تحقیق

- این پژوهش از لحاظ هدف از نوع کاربردی است و از نظر روش، توصیفی از نوع پیمایشی می باشد و از نظر ارتباط بین متغیرها از نوع همبستگی و از لحاظ زمانی مقطعی می باشد. روش نمونه گیری که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است، نمونه گیری تصادفی ساده است. مقیاس اندازه گیری داده ها مقیاس نسبی است. مقیاس نسبی بالاترین و دقیق ترین سطح اندازه گیری را ارائه می دهد. شرکت های صادر کننده پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران جامعه آماری تحقیق حاضر را تشکیل می دهند که از این میان، شرکت های صادرکننده ای که در دوره مالی بیشتر از ۱۰ درصد از ارزش ریالی کل فروششان را صادر کرده اند و طی این مدت در بورس فعالیت داشته و اطلاعات مالی آنها در دسترس بوده به عنوان نمونه انتخاب شده و رفتار آنها طی دوره مالی مورد بررسی قرار گرفته است. که با توجه به شرایط فوق تعداد ۹۴ شرکت به عنوان نمونه آماری انتخاب شده اند. داده های مورد نیاز این پژوهش از طریق بانک های اطلاعاتی رایانه ای و مراجعه به کتابخانه سازمان بورس و اوراق بهادار و استفاده از نرم افزار ره آورد نوین و مراجعه به وب سایت www.rdis.ir سایت متعلق به سازمان بورس و اوراق بهادار (مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی)، جمع آوری خواهد گردید. همچنین صورت های مالی شرکت ها شامل ترازنامه، صورت جریان وجوه نقد و یادداشت های همراه صورت های مالی در پایان هر سال مالی (۲۹ اسفند ماه) به عنوان ابزار تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است.

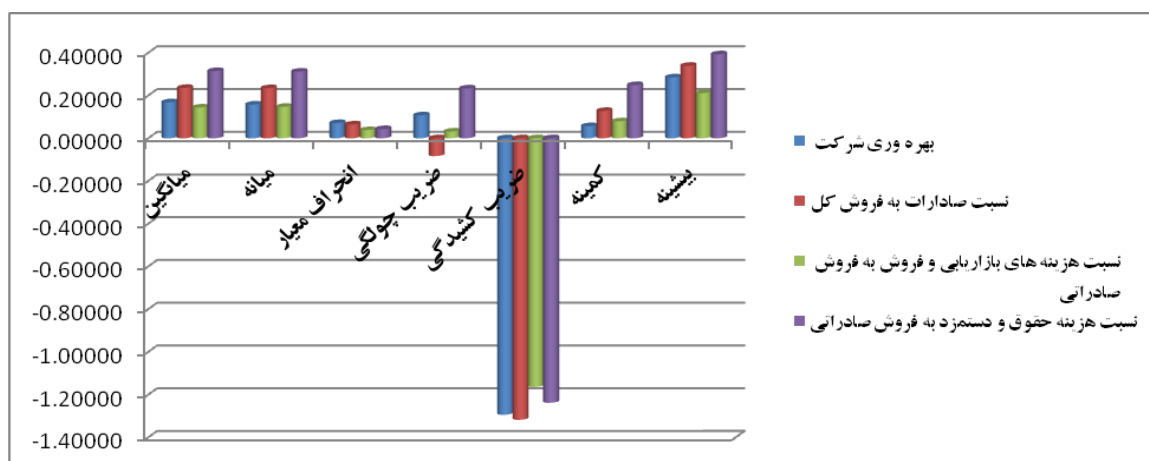
- در تحقیق حاضر برای بررسی بین متغیرهای فرضیه ها، اطلاعات مربوط به شرکت های نمونه، ابتداء محاسبات اولیه در صفحه گسترده نرم افزار (Excel) انجام گرفته و داده ها برای تجزیه و تحلیل آماده خواهد گردید، سپس به منظور انجام تجزیه و تحلیل های نهایی از نرم افزار SPSS ۱۹ و EViews استفاده خواهد شد.

یافته ها

جداول زیر آماره های توصیفی متغیرهای تحقیق را نشان می دهد. آمار توصیفی متغیرهای وابسته، مستقل و کنترل که در دوره آزمون اندازه گیری شده اند، شامل میانگین، میانه، انحراف معیار، ضریب کشیدگی، چارک اول، چارک سوم، کمینه و بیشینه می باشد که در زیر ارائه گردیده است.

جدول: ۱. آمار توصیفی داده های تحقیق								
پارامتر	میانگین	میانه	انحراف معیار	ضریب چولگی	ضریب کشیدگی	کمینه	بیشینه	
بهره وری شرکت	0.16841	0.15786	0.07125	0.10732	-1.29388	0.05666	0.28487	API
نسبت صادرات به فروش کل	0.23552	0.23433	0.06459	-0.08313	-1.31745	0.12790	0.33898	$\frac{x_i}{S_i}$
نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی	0.14391	0.14710	0.03819	0.03121	-1.16374	0.07901	0.21176	$\frac{M_i}{S_i}$
نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی	0.31442	0.31188	0.04308	0.23318	-1.23785	0.24884	0.39310	$\frac{W_i}{S_i}$

نمودار ۱. آمار توصیفی متغیرهای تحقیق

- بطور کلی با توجه به نتایج جدول فوق از آنجایی که در خصوص تمامی متغیرها ضریب چولگی و ضریب کشیدگی بین (۲، -۲) توزیع متغیرهای فوق تقریباً از توزیع نرمال برخوردار است.

جدول ۴-۲. ضریب همبستگی بین متغیرها

متغیر	بهره وری شرکت	نسبت صادرات به فروش کل	نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی	نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی
بهره وری شرکت	1			
نسبت صادرات به فروش کل	0.۴74524	1		
نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی	0.216724	0.258438	1	
نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی	0.۳۲9032	0.۱46926	0.۲26307	1

*ضرایب همبستگی میان متغیرها در جدول ۲ در سطح اطمینان ۹۵٪ نمایش داده شده است. عدد ۰/۴۷۴ در جدول ۲-۴ نشان می دهد که در سطح اطمینان ۹۵٪ متغیر وابسته بهره وری با متغیر نسبت صادرات به فروش کل همبستگی مثبت و معناداری دارد. عدد ۰/۲۱۶۷ نشان می دهد که در سطح اطمینان ۹۵٪ متغیر وابسته بهره وری با متغیر نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی همبستگی مثبت و معناداری دارد. عدد ۰/۳۲۹ نشان می دهد که در سطح اطمینان ۹۵٪ بهره وری با متغیر نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی همبستگی مثبت و معناداری دارد. با نگاهی اجمال به ضرایب همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته مشاهده می شود که این متغیرها با اغلب متغیرهای دیگر همبستگی بالایی دارند لذا می توان انتظار داشت که نتایج حاصل از تحلیل رگرسیونی آنها از اعتبار بالایی برخوردار باشد و بتوان پاسخ های مناسبی برای سوالات تحقیق یافت.

جدول ۳- نتایج حاصل از برازش معادله رگرسیون

$AP_i = \beta_0 + \beta_1 \left(\frac{x_i}{S_i} \right) + \beta_2 \left(\frac{M_i}{S_i} \right) + \beta_3 \left(\frac{W_i}{S_i} \right) + \varepsilon_i$				
شرح	ضریب	مقدار ضریب	آماره t	سطح معنی داری
ضریب ثابت	β_0	۱/۴۵۱	۶/۱۰۳۲	۰/۰۰۰
نسبت صادرات به فروش کل $\left(\frac{x_i}{S_i} \right)$	β_1	۰/۹۸۷	۳/۱۵۴	۰/۰۰۲
نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی $\left(\frac{M_i}{S_i} \right)$	β_2	۰/۶۴۲	۲/۳۸۱	۰/۰۱۸
نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی $\left(\frac{W_i}{S_i} \right)$	β_3	۰/۸۰۹	۲/۶۱۹	۰/۰۰۹
ضریب تعیین	۰/۶۸۹			
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۶۱۴		معنی داری (P-Value)	۰/۰۰۰
			آماره دوربین واتسون	۱/۸۲۵

- ضریب نسبت صادرات به فروش کل (۰/۹۸۷) دارای آماره t، ۳/۱۵۴ و سطح معناداری ۰/۰۰۲ می باشد، بنابراین فرض تساوی ضریب رگرسیون با مقدار صفر رد شده و فرض معنادار بودن ضریب نسبت صادرات به فروش کل (۳/۱۵۴) در سطح اطمینان ۹۵٪ تایید می شود و نیاز به خارج کردن آن از معادله رگرسیون نمی باشد.

- ضریب نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی (۰/۶۴۲) دارای آماره t، ۲/۳۸۱ و سطح معناداری ۰/۰۱۸ می باشد، بنابراین فرض تساوی ضریب رگرسیون با مقدار صفر رد شده و فرض معنادار بودن ضریب نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی (۲/۳۸۱) در سطح اطمینان ۹۵٪ تایید می شود و نیاز به خارج کردن آن از معادله رگرسیون نمی باشد.

- ضریب نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی (۰/۸۰۹) دارای آماره t، ۲/۶۱۹ و سطح معناداری ۰/۰۰۹ می باشد، بنابراین فرض تساوی ضریب رگرسیون با مقدار صفر رد شده و فرض معنادار بودن ضریب نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی (۲/۶۱۹) در سطح اطمینان ۹۵٪ تایید می شود و نیاز به خارج کردن آن از معادله رگرسیون نمی باشد.

بحث و نتیجه گیری

- سطح معنی داری متغیر نسبت صادرات به فروش کل ($0/002$) کمتر از سطح معنی داری در نظر گرفته شده در پژوهش حاضر ($0/5$) است؛ همچنین قدرمطلق آماره $t(154/3)$ مربوط به این متغیر بزرگتر از آماره t بدست آمده از جدول با همان درجه آزادی است. لذا فرضیه H_0 در سطح اطمینان 95% رد شده و فرضیه H_1 مبنی بر این که بین بهره وری و نسبت صادرات به فروش در شرکتهای بورس اوراق بهادار تهران رابطه وجود دارد، تایید می گردد. از سوی دیگر با توجه به علامت مثبت ضریب نسبت صادرات به فروش می توان نتیجه گرفت که نسبت صادرات به فروش تاثیر مستقیمی بر بهره وری شرکت ها دارد.

سطح معنی داری متغیر نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی ($0/018$) کمتر از سطح معنی داری در نظر گرفته شده در پژوهش حاضر ($0/5$) است؛ همچنین قدرمطلق آماره $t(2/381)$ مربوط به این متغیر بزرگتر از آماره t بدست آمده از جدول با همان درجه آزادی است. لذا فرضیه H_0 در سطح اطمینان 95% رد شده و فرضیه H_1 مبنی بر این که بین بهره وری و نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی در شرکتهای بورس اوراق بهادار تهران رابطه وجود دارد، تایید می گردد. از سوی دیگر با توجه به علامت مثبت ضریب نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی می توان نتیجه گرفت نسبت هزینه های بازاریابی و فروش به فروش صادراتی تاثیر مستقیمی بر بهره وری شرکت ها دارد.

سطح معنی داری متغیر نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی ($0/009$) کمتر از سطح معنی داری در نظر گرفته شده در پژوهش حاضر ($0/5$) است؛ همچنین قدرمطلق آماره $t(2/619)$ مربوط به این متغیر بزرگتر از آماره t بدست آمده از جدول با همان درجه آزادی است. لذا فرضیه H_0 در سطح اطمینان 95% رد شده و فرضیه H_1 مبنی بر این که بین بهره وری و نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی در شرکتهای بورس اوراق بهادار تهران رابطه وجود دارد، تایید می گردد. از سوی دیگر با توجه به علامت مثبت ضریب و نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی می توان نتیجه گرفت و نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی تاثیر مستقیمی بر بهره وری شرکت ها دارد.

تجارت خارجی می تواند از طرق مختلف موجبات بهره وری را فراهم آورد. برخی از اقتصاددانان ادعا دارند که وجود رقابت وارداتی شدیدتر باعث می شود که بنگاه ها از نوآوری بیشتری استفاده نمایند تا بتوانند در صحنه فعالیت ماندگار شوند. برخی دیگر ادعا دارند که تماسهای مکرر بنگاههای صادرکننده با بازارهای بین المللی باعث تسهیل جذب دانشهای جدید می گردد. با وجود این، تلاشهایی که جهت تایید تاثیر مثبت تجارت خارجی بر رشد بهره وری صورت گرفته، حاصل یکسانی نداشته است. لذا سوال مربوط به اندازه گیری منافع حاصل از تجارت خارجی بر حسب رشد بهره وری، هنوز به قوت خود باقی است (حسینی نسب و غوجی، ۱۳۸۶). شکاف عمیق تکنولوژیکی در بین کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه، موجب شده کشورهای در حال توسعه توانایی لازم برای رقابت در عرصه بین المللی را نداشته باشند. تحت این شرایط تمرکز بنگاه های اقتصادی کشورهای در حال توسعه بر خلق دانش تکنولوژیکی که بتواند با تکنولوژی های مورد استفاده کشورهای توسعه یافته رقابت کند، امری بسیار پرهزینه، زمان بر و چه بسا غیرممکن است. از این رو کشورهای در حال توسعه بایستی با الگوبرداری از تکنولوژی ها و تکنیک های مورد استفاده کشورهای توسعه یافته و توسعه کاربرد آنها، شکاف تکنولوژیکی موجود را با کمترین هزینه و در کمترین زمان پر کنند.

روند رو به رشد جهانی شدن و یا به عبارت بهتر جهانی سازی، منجر به رقابتی تر شدن هر چه بیشتر فضای کسب و کار شده که بقا در چنین فضای رقابتی مستلزم بهبود مستمر بهره وری است. جهت دستیابی به ارتقاء مستمر بهره وری، حضور عمیق در بازارهای رقابتی و دریافت مداوم بازخورهای لازم جهت آگاهی از نقاط ضعف و قوت و همچنین فرصت ها و تهدیدات محیطی امری ضروری است. از طرف دیگر صادرات اولین و کم ریسک ترین راه ورود به بازارهای بین المللی است، لذا بنگاه های اقتصادی بایستی با حضور مداوم در بازارهای مناسب برای صادرات، زمینه را برای ارتقاء مستمر بهره وری فراهم آورند.

- با توجه به نتایج تحقیق حاضر پیشنهادهایی برای استفاده از این نتایج به شرح زیر ارائه می گردد:

۱) به مدیران و مسئولان شرکت های بورسی پیشنهاد می گردد به منظور افزایش بهره وری به تاثیرات مثبت متغیرهای نسبت فروش صادراتی به فروش کل، نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی و نسبت هزینه های فروش و بازاریابی به فروش صادراتی توجه ویژه مبذول دارند.

۲) توجه نهادهای قانون گذار از جمله سازمان بورس اوراق بهادار، کانون نهادهای سرمایه گذاری ایران، کانون کارگزاران، شرکت های کارگزاری و سرمایه گذاری، تمامی فعالان بازار سرمایه و ... به روابط بین نسبت فروش صادراتی به فروش کل، نسبت هزینه حقوق و دستمزد به فروش صادراتی و نسبت هزینه های فروش و بازاریابی به فروش صادراتی با بهره وری شرکت ها.

منابع:

- اکبری، محمد رضا و حسین کریمی هسنیجه (۱۳۷۹)؛ "تاثیر صادرات بر رشد اقتصادی و تشکیل سرمایه"، مجله برنامه و بودجه، شماره ۵۲ و ۵۳، صص ۴۹-۶۴.
 - برادران شرکاء حمید رضا و سکینه صفری (۱۳۷۷)؛ "بررسی اثر صادرات بر رشد بخش‌های اقتصادی ایران"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۶.
 - توکلی، اکبر و مسعود هاشمیان اصفهانی (۱۳۷۸)؛ "تاثیر صادرات بر صنایع کشور (۱۳۴۶-۱۳۷۴)"، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۱۰، صص ۲۷-۵۱.
 - جلالی نائینی، سید احمد رضا و محمد رضا محمدی (۱۳۷۵)؛ "صادرات و رشد اقتصادی"، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۱، صص ۶-۳۶.
 - حسینی نسب، سید ابراهیم و رضا غوچی (۱۳۸۶)؛ "تجارت خارجی و رشد بهره‌وری در صنایع کارخانه ای ایران"، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، سال هفتم، شماره اول، صص ۷۶-۹۲.
 - سالواتوره، دومینیک، "تجارت بین الملل"، ترجمه: حمید رضا ارباب، نشر نی، تهران، ۱۳۸۳، چاپ چهارم.
 - عظیمی، سید رضا (۱۳۷۷)؛ "بررسی عوامل موثر بر نرخ رشد بخش‌های غیر نفتی با تاکید بر نقش تجارت خارجی در ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی.
 - فرجادی، غلامعلی و محمد رضا لعلی (۱۳۷۶)؛ "تاثیر واردات کالاهای سرمایه ای و واسطه ای بر رشد اقتصادی ایران"، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۴، صص ۱-۲۸.
 - کمیجانی، اکبر و بیژن صفوی (۱۳۸۵)؛ "بررسی اثر توسعه صادرات بر رشد بهره‌وری کل عوامل تولید: استان‌های تهران، اصفهان، آذربایجان شرقی و خراسان"، دو ماهنامه نامه مفید، سال دوازدهم، شماره ۵۴، صص ۳-۳۲.
 - متوسلی، محمود (۱۳۷۸)؛ "بررسی رابطه رشد صادرات و رشد اقتصادی بر اساس آزمون علی گرنجر"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۱۲، صص ۱۵-۴۵.
 - محسنی، رضا (۱۳۸۳)؛ "تبعات آزاد سازی تجاری بر رشد صنعتی در ایران"، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۴، چاپ اول.
 - هژبر کیانی، کامبیز و داریوش حسونند (۱۳۷۷)؛ "بررسی رابطه رشد صادرات و رشد اقتصادی"، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۷، تابستان ۱۳۷۷، صص ۱-۲۴.
 - یغمائی‌ان، بهزاد (۱۳۸۰)؛ "بررسی تجربی رابطه میان صادرات، توسعه و رشد در کشورهای در حال توسعه"، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال دهم، شماره ۲۱، صص ۳-۴۴.
- Castellani, David (2001). Export behavior and productivity growth: evidence from Italian manufacturing firms. Universita di Ancona ISE-Universita di Urbina.
 - Dutta, D and ahmed. N (2001); "Trade liberalization and industrial growth in Pakistan: A Cointegration Analysis", Working paper, eacon 2001-40 the university of Sydney, Faculty of economics and business.
 - Edwards, S,(1998) openness , Productivity and Economic growth: What do we Really Know; Economic Journal, Vol. 108, pp. 383-398.
 - Fryges, H. and J. Wagner (2007). Export and productivity growth-First evidence from a continuous treatment approach. ZEW Discussion paper No. 07-032
 - Kim (2000); "Trade liberalization and producyivity growth in korea manufacturing industries: price protection market power, and scale efficiency", Journal of development economics, Vol.62, pp.55-83